

Mövzu 9.

Beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə beynəlxalq inteqrasiya prosesləri

- 9.1 *Beynəlxalq inteqrasiya proseslərinin mahiyyəti, obyektiv ilkin şərtləri, məqsədləri.*
- 9.2 *Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesinin ümumnəzəri əsasları.*
- 9.3 *İnteqrasiya birliklərinin növləri və onların xüsusiyyətləri.*
- 9.4 *Müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda inteqrasiya proseslərinin əsas mərkəzləri.*
  - 9.4.1. *Avropa Birliyi: inteqrasiyanın xüsusiyyətləri və onun tənzimlənməsi mexanizmi.*
  - 9.4.2. *Azad ticarət haqqında Şimali Amerika sazişi (NAFTA).*
  - 9.4.3. *Asiya-Sakit Okean regionunda inteqrasiya prosesləri.*
  - 9.4.4. *Cənubi Amerikada inteqrasiya prosesləri.*
  - 9.4.5. *Afrikada inteqrasiya prosesləri.*

9.1 Beynəlxalq inteqrasiya proseslərinin mahiyyəti, obyektiv ilkin şərtləri, məqsədləri

Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya milli təsərrüfat mexanizmlərinin yaxınlaşmasına, qarşılıqlı uyğunlaşmasına və artımına gətirən, dövlətlərarası sazişlər formasını qəbul edən və razılaşdırılmış şəkildə dövlətlərarası orqanlar tərəfindən tənzimlənən obyektiv iqtisadi qarşılıqlı təsir prosesidir.

İqtisadi inteqrasiyanın əsasında müstəqil fəaliyyət göstərən subyektlərin iqtisadi maraqları və beynəlxalq əmək bölgüsü durur.

İnteqrasiyanın obyektiv ilkin şərtləri aşağıdakılardır:

- *İnteqrasiya edən ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin və bazar yetkinliyi dərəcəsinin yaxınlığı.*
- *İnteqrasiya ölkə iqtisadiyyatları inkişafda olduğu zaman daha müvəffəqiyyətlə inkişaf edir.*
- *İnteqrasiya edən ölkələrin coğrafi yaxınlığı, əksər hallarda ümumi sərhədin və tarixən formalaşmış iqtisadi əlaqələrin mövcudluğu.*
- *İnteqrasiya edən ölkələrin liderlərinin siyasi iradəsi.*
- *Ölkələr qarşısında inkişaf, maliyyələşdirmə, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, siyasi əməkdaşlıq və s. sahələrdə duran iqtisadi və digər problemlərin ümumiliyi.*
- *“Domino effekti”.* Bu və ya digər regionun əksər ölkələri inteqrasiya birliyinin üzvləri olduqdan sonra həmin birlikdən kənar qalan digər region ölkələri mütləq bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər.

Müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda yaranmış və inkişaf edən çoxsaylı inteqrasiya birlikləri öz qarşılıqlarına prinsipcə eyni vəzifələri qoyurlar. Bu vəzifələrdən isə inteqrasiyanın məqsədləri irəli gəlir:

- *Masştab iqtisadiyyatının üstünlüklərindən istifadə.*
- *Əlverişli xarici siyasət mühitinin yaradılması.*
- *Ticarət siyasəti vəzifələrinin həlli.*
- *Iqtisadiyyatın struktur dəyişikliklərinə dəstək.*
- *Milli sənayenin gənc sahələrinin dəstəklənməsi.*
- *Dünya bazarlarında mövqelərin gücləndirilməsi.*

9.2. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya prosesinin ümum-nəzəri əsasları

İqtisadi inteqrasiya proseslərinin inkişafının praktiki zərurətinin işlənməsi və əsaslandırılması cəhdlərinə hələ 1950-1960-cı illərdə bir sıra elm adamlarının (J.Rueff, R.Şuman, V.Halşteyn, M.Paniç, E.Benua, J.Monne, P.Robson və s.) əsərlərində rast gəlinmişdir.

Ənənəvi nəzəriyyə iqtisadi inteqrasiya proseslərini təhlil edərkən praktiki olaraq gömrük birliyi çərçivəsində iqtisadi şərtlərdən (ticarət maneələrinin ləğvi, müəyyən koordinasiyaedici rəqlamentin tətbiqi və s.) çıxış edir. Bu nəzəriyyənin nümayəndəsi olan Kanada alimi Cekob Vaynerin (iqtisadi inteqrasiya, xüsusilə də gömrük birliyi nəzəriyyəsinin formalaşmasını onun adı ilə bağlayırlar) analizinin əsasında ölkələrin hər birinə məxsus gömrük tarifinin mövcudluğu şəraitində və onlar arasında gömrük birliyi haqqında sazişin (hansı ki, bu saziş qarşılıqlı ticarətdə tarifləri aradan qaldırır) imzalanması şəraitində ölkələr arasında ticarətin müqayisəsi durur.

Ticarət siyasətinin bir modeli kimi gömrük birliyinə beynəlxalq iqtisadiyyatda birmənalı müsbət hadisə kimi baxmaq olmaz. Azad ticarət siyasətindən sonra ikinci elə bir alternativ ticarət siyasəti yoxdur ki, onun beynəlxalq rifaha təsiri birmənalı surətdə müsbət olsun. İngilis iqtisadçısı C.Mid tərəfindən 1955-ci ildə irəli sürülmüş "ikinci yaxşı" ideyası da elə bu fikrə əsaslanır. "*İkinci yaxşı*" nəzəriyyəsinə görə, məcmu rifahın birmənalı surətdə yüksəlməsinə aocaran azad ticarətdən başqa, bu cür birmənalı surətdə məcmu rifahın artımını təmin edə biləcək heç bir ticarət siyasəti variantı mövcud deyildir.

Inteqrasiya ticarət siyasətinin ən yaxşı variantı olmasa da, inteqrasiyanın çoxsaylı tədqiqatları göstərir ki, əksər hallarda inkişaf nəticəsində meydana gələn müsbət effektlər mənfi effektləri üstələyir.

Digər məktəbin nümayəndələri (L.Keoxane, P.Robson, M.Dyuvatripon və digərləri) inteqrasiya prosesində hakim mövqə tutan amil kimi qeyri-iqtisadi xarakterli faktorları qeyd edirlər. Inteqrasiya qruplaşmaları ölkələrə daha etibarlı müdafiə qabiliyyətini təmin etməyə imkan verir, "elit klub"a daxil olma milli prestij məsələsinə çevrilir və s. Siyasi amillərin əhəmiyyətini azaltmayaraq, qeyd etmək olar ki, onlara əsas rolun verilməsi ölkələrin inteqrasiya səylərini tam izah etməyə imkan vermir.

Növbəti bir yanaşmanın tərəfdarları isə hesab edirlər ki, inteqrasiya sisteminin yaradılması ümumi məqsədi müəyyən etməyə (məşğulluğun artımı, sosial sabitlik və s.) və birgə surətdə bu məqsədə çatmağa imkan verir. Qeyd edilir ki, ümumi problemlərin inteqrasiya sistemi çərçivəsində həllində dövlətlərinin rolunun artımı (məhz bu zaman üzv-ölkələrin səyi ilə ümumi bazar yaradılır) daha optimal qərarların qəbul edilməsinə, əmtəə istehsalının daha səmərəli olmasına gətirib çıxarır. Beləliklə, sübut edilməyə cəhd edilir ki, gömrük birliyinin üstünlükləri dövlət üçün azad ticarət siyasətindən daha sərfəlidir.

Bir qədər sonra irəli sürülmüş nəzəriyyəyə görə isə, ölkələr iqtisadi inteqrasiyaya "məhdudiyyət amili"nin (xammal, digər istehsal amilləri nəzərdə tutulur) aradan qaldırılması üçün səy edirlər. Bildirilir ki, bu "amil" istehsalının həcmının artmasına, əmtəə differensiasiyasının inkişafına və yeni texnologiyaların inkişafına gətirib çıxarır.

Bu fikirləri əsas götürən bir sıra mütəxəssislər (P.Robson, A.Ryuqman) hesab edirlər ki, inteqrasiyanın birbaşa nəticəsi olan istehsalın həcmının artımı statik amillərin (istehsal müəssisələrinin ölçüsü) və dinamik amillərin ("istehsal etməyi öyrənmək") nəticəsidir. Bu amillər iqtisadi subyektlərə daha tutumlu bazarın imkanlarından geniş surətdə istifadə etməyə imkan verir.

9.3 İnteqrasiya birliklərinin növləri və onların xüsusiyyətləri

Tarixən inteqrasiya bir neçə əsas mərhələdən keçməklə təkamül edir ki, bu mərhələlərdən hər biri onun yetkinlik dərəcəsini xarakterizə edir.

Birinci mərhələdə, ölkələr qarşılıqlı yaxınlaşmaya hələ ilk addımlarını atarkən onlar arasında *imtiyazlı ticarət sazişləri* imzalanır.

İkinci səviyyədə ölkələrin inteqrasiyası *azad ticarət zonalarının* yaradılmasına keçir. Bu zonalar qarşılıqlı ticarətdə gömrük tariflərinin sadəcə olaraq ixtisarını deyil, ümumiyyətlə aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur.

İnteqrasiyanın *üçüncü səviyyəsi gömrük birliyinin* yaradılması ilə əlaqədardır. Bu zaman inteqrasiya blokuna daxil olan ölkələr tərəfindən razılaşdırılmış surətdə milli gömrük tarifləri aradan qaldırılır və üçüncü ölkələrə münasibətdə ümumi gömrük tarifi və vahid qeyri-tarif tənzimləməsi sistemi tətbiq edilir.

İnteqrasiya prosesi *dördüncü səviyyəyə - ümumi bazara* çatdıqda inteqrasiya edən ölkələr təkcə əmtəə və xidmətlərin deyil, həm də istehsal amillərinin – kapital və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti barədə razılığa gəlirlər.

Nəhayət, *beşinci*, ən yüksək səviyyədə inteqrasiya *iqtisadi birliyə* çevrilir. İqtisadi birlik ümumi gömrük tarifi və əmtəələrin və istehsal amillərinin sərbəst hərəkəti ilə yanaşı, makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasını və əsas sahələrdə (valyuta, büdcə, pul) qanunvericiliyin unifikasiyasını nəzərdə tutur. Yəni, vahid kənd təsərrüfatı siyasəti, sənaye siyasəti, enerji siyasəti, nəqliyyat siyasəti, sosial siyasət, elmi-texniki siyasət, regional siyasət həyata keçirilməlidir.

Valyuta birliyi vahid bankın yaradılması, vahid valyutanın tətbiq edilməsi də daxil olmaqla vahid regional valyuta sisteminin yaradılmasını nəzərdə tutur.

9.4 . Müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda inteqrasiya proseslərinin əsas mərkəzləri

Daha əvvəllər inteqrasiya prosesləri məhdud sayda regionları əhatə edirdisə, hazırda bu hadisə demək olar ki bütün qitələrdə baş verir və çoxsaylı regional və subregional ticarət-iqtisadi qruplar yaranır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının göstəricilərinə görə, hazırda dünya üzrə real olaraq fəaliyyətdə olan 250 ticarət-iqtisadi saziş mövcuddur və onlardan 130-u 1995-ci ildən sonra yaradılıb. Adıçəkilən təşkilatın proqnozuna görə, 2005-ci ilin sonuna bu rəqəmin 300-ə çatacağı gözlənilir.

Bir çox tədqiqatçılar 1990-cı illərdə “inteqrasiya bumu” yaşandığını qeyd edirlər. İnteqrasiya bumu özünü iki formada göstərir: kəmiyyət (yeni regional sazişlər, mövcud sazişlərin yeni şərtlər əlavə edilməklə yenidən imzalanması və s.) və keyfiyyət (regional qarşılıqlı təsərrüfat fəaliyyətinin dərinləşməsi, inteqrasiyanın daha inkişaf etmiş kompleks formalarından istifadə və s.).

9.4.1 Avropa Birliyi: inteqrasiyanın xüsusiyyətləri və onun tənzimlənməsi mexanizmi

Avropada inteqrasiyanın başlandığı dövr və onu şərtləndirən səbəblər. Hazırda Avropa Birliyi adlandırılan güclü təşkilatın formalaşmağa başlanmasının ilkin nöqtəsi Fransanın xarici işlər naziri Rober Şumanın 9 may 1950-ci ildə Parisdə verdiyi bəyanat sayılır. O, Fransa və Almaniyanın kömür və polad istehsalını vahid rəhbərlik altında keçirilməsini təklif etdi ki, nəticədə də 1951-ci ilin aprelində Avropa Kömür və Polad Birliyi (AKPB) yaradılması haqqında Paris müqaviləsi imzalandı.

Avropa Birliyinə qədər keçilən yol: tarixi ekskurs. Qərbi Avropa inteqrasiyasının inkişafında üzv-ölkələrin qarşılıqlı fəaliyyətinin dərinlik dərəcəsinə (inteqrasiyanın aşağı səviyyələrindən yuxarı səviyyələrinə keçid) görə, həmçinin üzvlərin sayının artımına görə bir-birindən fərqlənən bir neçə mərhələni fərqləndirmək olar.

Birinci mərhələ (1951-1957). Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Avropa Birliyi öz başlanğıcını AKPB-dən götürüb. AKPB-nin yaradılması haqqında 1951-ci ildə imzalanan müqavilə 1952-ci ildə qüvvəyə mindi və onun tərkibinə 6 dövlət – Belçika, Niderland, Lüksemburq, Almaniya Federativ Respublikası, Fransa və İtaliya daxil oldu. Formal olaraq onun məqsədi 6 ölkənin ümumi kömür və polad bazarının yaradılması olsa da AKPB-nin əhəmiyyəti bu çərçivədən çox kənara çıxır. AKPB-nin əsasında Avropada inteqrasiyanın prinsipləri işlənirdi. AKPB-nin yaradılması Qərbi Avropa inteqrasiyasına doğru birinci addım oldu.

İkinci mərhələ (1950-ci illərin sonları 1970-ci illərin əvvəlləri). 1956-cı ildə AKPB-nin İtaliyanın Venetsiya şəhərində keçirilən sammitində Belçikanın xarici işlər naziri Pol-Anri Spaak tərəfindən hazırlanan hesabat danışıqlar üçün əsas kimi

qəbul edildi və nəticədə AKPB-yə daxil olan ölkələr 1957-ci ildə Romada iki müqavilə imzaladılar:

- Atom Enerjisi üzrə Avropa Birliyinin (AEAB) yaradılması haqqında;
- Avropa İqtisadi Birliyinin (AİB) yaradılması haqqında.

Hər iki müqavilə 1958-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə mindi. Bağlanmış müqavilələr Qərbi Avropada inteqrasiya proseslərinin inkişafı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Roma müqaviləsinin müddələrinin reallaşdırılması ilkin mərhələdə müvəffəqiyyətlə həyata keçirildi və 1968-ci il iyulun 1-də (nəzərdə tutulmuş müddətdən 1,5 il əvvəl) AİB ölkələri tərəfindən gömrük birliyi yaradıldı.

Bu mərhələnin əsas uğurlarından biri də AİB səviyyəsində Vahid Kənd Təsərrüfatı Siyasətinin (VKTS) formalaşdırılması oldu.

Üçüncü mərhələ (1970-ci illərin əvvəllərindən 1980-ci illərin ortalarına qədər). 1970-ci illərin əvvəllərində gömrük birliyinin yaradılması və ümumi bazarın formalaşdırılması ilə əlaqədar demək olar ki, bütün əsas tələblər yerinə yetirildi.

1973-cü ildə ilk dəfə AİB-də "eninə" genişlənmə baş verdi. Birliyin üzvlərinin sayı 9-a çatdı. AİB-ə qəbul olunmuş yeni üç dövlət Böyük Britaniya, Danimarka və İrlandiya idi. 1981-ci ildə Yunanistanın AİB-ə üzv olması ilə yeni ziddiyyətlərə təkan verildi.

Bununla belə, bu mərhələdə də inteqrasiya prosesi üzrə az əhəmiyyətli olamayan tərəqqiyə nail olunmuşdur. Belə ki, valyuta inteqrasiyası üstmilli tənzimlənmə sferasına çevrildi. 1978-ci ilədn etibərən Avropa Valyuta Sistemi fəaliyyət göstərməyə başladı.

Dördüncü mərhələ (1980-ci illərin ortalarından 1990-cı illərin əvvəllərinə qədər). 1986-cı ildə isə İspaniya və Portuqaliyanın Birliyə qəbul edilməsi ilə mövcud ziddiyyətlər daha da artdı. Belə bir şəraitdə böyük sayda texniki, kəmiyyət və keyfiyyət problemlərini həll etmək lazım idi. Həmçinin bir sıra institusional problemlərin də həlli tələb olunurdu.

Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün hökumətlərarası konfransın çağırılması qərara alındı. Xüsusi komissiya yaradıldı və bu komissiya ümumi bazardan vahid bazara keçid üçün layihələr və təkliflər məcmusu hazırladı. Nəticədə 1986-cı ildə Ümumavropa Aktı imzalandı və bu akt 1987-ci ildə qüvvəyə mindi. Ümumavropa Aktı ilə vahid bazarın qərarlaşdırılması üçün üçmərhələli dəqiq proqram müəyyən edildi. Proqramı 1992-ci ilin 31 dekabrına qədər başa çatdırmaq nəzərdə tutulurdu ki, qoyulmuş bu müddətə də uğurla əməl olundu. Ümumavropa Aktının müvəffəqiyyətində 1990-cı il Şengen sazişi mühüm rol oynadı.

Beşinci (müasir) mərhələ. Ümumavropa Aktı iqtisadi, valyuta və siyasi ittifaqın yaradılması üçün vacib olan məsələlərin həllini özündə əks etdirməyə də, o bu məqsədlə beynəlxalq konfransın çağırılmasını nəzərdə tuturdu. Belə bir konfrans 1992-ci ildə Maastrixdə çağırıldı və həmin konfransda Avropa Birliyi haqqında müqavilə imzalandı. Bu müqavilədən sonra AİB Avropa Birliyi adlandırılmağa başlandı.

1995-ci ildə Avropa Birliyinə yeni üç üzv qəbul edildi. Bunlar Avstriya, İsveç və Finlandiya idi. Maastrixt müqaviləsi ilə qarşıya qoyulan əsas vəzifə - iqtisadi və valyuta, həmçinin siyasi birləşmənin yaradılması idi. İqtisadi sahədə bu iqtisadi vahidliyin, əməkdaşlığın artırılması, valyuta sahəsində isə vahid valyuta birləşmənin yaradılmasıdır.

1998-ci ilin martın 1-dən valyuta birləşmənin yaradılmasına başlandı. Bu mərhələdə Avropa Valyuta Birləşməsinin (Avrozona) iştirakçıları müəyyənləşdirildi. Avrozonaya ilk olaraq Avropa Birləşməsinin 11 ölkəsi (Avstriya, Almaniya, Belçika, İspaniya, İrlandiya, İtaliya, Fransa, Finlandiya Lüksemburq, Niderland, Portuqaliya) qoşulsa da, daha sonra Yunanıstan da 1999-cu ildə onların sırasına qoşuldu.

2002-ci il dekabrın 13-də Kopenhagendə keçirilən sammiti Avropa Birləşməsinin tarixi sammiti də adlandırmaq olar. Belə ki, bu sammit zamanı 10 ölkənin (Kipr, Çexiya, Estoniya, Macarıstan, Latviya, Litva, Malta, Polşa, Slovakiya və Sloveniya) 2004-cü il mayın 1-dən etibarən Avropa Birləşməsinə üzv qəbul edilmələri barədə qərar qəbul edildi və həmin tarixdə adıçəkilən dövlətlər rəsmən Avropa Birləşməsinə qəbul edildilər. Beləliklə, hazırda Avropa Birləşməsinin 25 üzvü vardır.

Avropa Birləşməsinin məqsədləri, prinsipləri və strukturu. Avropa Birləşməsinin məqsədlərini ümumi şəkildə aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar:

- Avropa xalqlarının sıx ittifaqını yaratmaq;
- Daxili sərhədləri olmayan məkan, vahid valyuta yaratmaqla uzunmüddətli iqtisadi tərəqqiyə yardım etmək;
- Beynəlxalq aləmdə birgə xarici siyasət yeritmək;
- Ədliyyə və daxili işlər sahəsində əməkdaşlığı inkişaf etdirmək;
- Ümumi nailiyyəti mühafizə edib inkişaf etdirmək.

Avropa Birləşməsinin fəaliyyətinin əsasını təşkil edən prinsiplər isə bunlardır:

- demokratik idarəçilik sistemli üzv-dövlətlərin milli fərdiliyinə hörmət etmək;
- insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi haqqında Avropa Konvensiyasına müvafiq olaraq insan hüquqlarına hörmət etmək.

Avropa Birləşməsinin strukturu isə aşağıdakı kimidir:

- ✓ Avropa Şurası (eyni adlı müstəqil beynəlxalq təşkilatla səhv salınmaması üçün bundan sonra sadəcə Şura adlandırılacaq);
- ✓ Avropa Birləşməsinin Şurası (bəzən Nazirlər Şurası da adlandırılır);
- ✓ Avropa Parlamenti;
- ✓ Avropa Komissiyası;
- ✓ Avropa Məhkəməsi;
- ✓ Hesablama Palatası;
- ✓ Avropa İnvestisiya Bankı;
- ✓ Avropa Mərkəzi Bankı;
- ✓ İqtisadi və Sosial Komitə;
- ✓ Regionlar Komitəsi.

Avropa İttifaqında inteqrasiya proseslərinin gələcəyi. Beləliklə, Avropa Birliyi beynəlxalq səviyyəli inteqrasiya bloku kimi sürətli inkişafını davam etdirməkdədir. Kopenhagen Sammitində alınmış qərar görə, Bolqarıstan və

Rumıniyanın 2007-ci ildə Avropa Birliyinin üzvü olması gözlənilir. Bundan əlavə, Avropa Birliyinin 1999-cu ilin dekabrında Helsinkidə keçirilən sammitində Türkiyə də bu inteqrasiya blokuna üzv olmaq üçün namizəd kimi qəbul edilmişdir. Hazırda Türkiyə ilə üzvlük barədə danışıqlar aparılır.

9.4.2 Azad ticarət haqqında Şimali Amerika sazişi (NAFTA)

1994-cü il yanvarın 1-dən etibarən ABŞ, Kanada və Meksikanın ərazisində Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası haqqında Saziş (NAFTA) qüvvəyə mindi. Tarixi təcrübə göstərir ki, üç ölkə arasında ticarət-iqtisadi münasibətlər Şimali Amerika təsərrüfat kompleksinin formalaşdırılmasının vacib amilidir.

Şimali Amerikada inteqrasiya proseslərinin aktivləşdirilməsinə yönəldilmiş ilk rəsmi tədbir "Ebbot planı" (1947) hesab edilir. Bu planın məqsədi Kanada iqtisadiyyatının apancı sahələrinə ABŞ sərmayələrini stimullaşdırmaq idi. 1959-cu ildə ABŞ və Kanada birgə hərbi istehsal haqqında saziş bağladılar və bu saziş ABŞ standartlarının Kanada hərbi texniki istehsalına tətbiq edilməsinə imkan verdi.

ABŞ-ın Kanada və Meksika ilə ticarət-siyasi birliyinin təşkil edilməsi istiqamətində aktiv xətt Vaşinqton tərəfindən 1970-ci illərin sonlarından götürüldü. İlk olaraq söhbət üç ölkənin enerji birliyinin rəsmiləşdirilməsindən gedirdi. ABŞ Konqresi 1979-cu il Ticarət Sazişləri haqqında Qanunda ABŞ Prezidentinin ünvanına "Şimali Amerika Azad Ticarət Zonasının yaradılması perspektivinin öyrənilməsi" direktivini (bölmə 1104) qəbul etdi.

1988-ci ilin sentyabrında üçillik danışıqlardan sonra sərbəst ticarət haqqında ABŞ-Kanada sazişi (CUSFTA) imzalandı. Bu sazişə görə, 10 il ərzində ABŞ və Kanada arasında azad ticarət zonası formalaşdırılmalı idi.

NAFTA iki yüksək inkişaf etmiş və bir inkişaf etməkdə olan ölkə arasında imzalanmış ilk sazişdir.

NAFTA-nın məqsədləri Müqavilənin 102-ci maddəsində əks olunmuşdur:

- ölkələr arasında ticarətdə maneələrin aradan qaldırılması və əmtəə və xidmətlərin sərbəst hərəkətinin stimullaşdırılması;
- azad ticarət zonası çərçivəsində rəqabətin ədalətli şərtlərinin müəyyən edilməsi;
- üzv-ölkələrdə investisiya qoyuluşları üçün imkanların əhəmiyyətli dərəcədə artırılması;
- bu sazişin ticarət mübahisələrinin həllində səmərəli surətdə yerinə yetirilməsi və tətbiqi;
- sazişin üstünlüklərinin genişləndirilməsi və gücləndirilməsi məqsədilə gələcək çoxtərəfli regional iqtisaid əməkdaşlıq üçün çərçivələrin müəyyən edilməsi.

9.4.3 Asiya-Sakit Okean regionunda inteqrasiya prosesləri

Asiya-Sakit Okean (ASO) regionu öz əhəmiyyətinə görə, dünya iqtisadi inteqrasiyasının üçüncü mərkəzi sayılır.

ASO-da üç subregional qruplaşma – ASEAN, CER və SPARTECA fəaliyyət göstərir.

Cənub-Şərqi Asiya ölkələrinin Assosiasiyası – ASEAN 1967-ci ildə beş ölkə (Sinqapur, Malayziya, Tailand, İndoneziya, Filippin) tərəfindən yaradılıb. 1984-cü ildə qruplaşmaya Bruney, 1995-ci ildə Vyetnam, 1997-ci ildə Laos və Myanma, 1998-ci ildə isə Kamboca qoşulub.

1992-ci ildə ASEAN-ın Sinqapurda keçirilən sammitində azad ticarət zonasının (AFTA – ASEAN Free Trade Agreement) yaradılması haqqında qərar qəbul edilir.

1998-ci ildə ASEAN çərçivəsində Azad İnvestisiya Zonasının formalaşdırılması haqqında qərar qəbul edilir. Buradan məqsəd regionun xarici kapital qoyuluşları üçün cəlbediciliyini artırmaq idi.

Sakit okean hövzəsinin cənubunda iki qruplaşma CER və Cənubi Sakit Okean Forumu fəaliyyət göstərir.

Avstraliya və Yeni Zelandiya arasında azad ticarət zonası 1966-cı ildən etibarən qarşılıqlı ticarətdə rüsumların və kəmiyyət məhdudiyyətlərinin ləğv edilməsi əsasında başlayıb. 1983-cü ildə yeni saziş - iqtisadi əlaqələrin dərinləşdirilməsi haqqında Avstraliya – Yeni Zelandiya ticarət sazişi imzalandı ki, bundan sonra qruplaşma CER adlandırılmağa başlandı.

CER dünyada kənd təsərrüfatı məhsulları və xidmətlərə aid olan ilk azad ticarət zonasıdır. Bu qruplaşmanın gələcək perspektivi Avropa Birliyi modelinə uyğun olaraq ümumi bazarın yaradılması ilə əlaqədardır.

Sakit Okean hövzəsinin cənubunda 1971-ci ildən Cənubi Sakit Okean Forumu fəaliyyətdədir. Hazırda bura 13 kiçik ada dövlətləri və əraziləri (Kuk adaları, Fici, Kiribati, Marşal adaları, Mikroneziya, Nauru, Niuye, Papua Yeni Qvineya, Solomon adaları, Tonqa, Tuvalu, Vanuatu, Qərbi Samoa) daxildir.

1980-ci ildə Cənubi Sakit Okean Forumu ölkələri Avstraliya və Yeni Zelandiya ilə Cənubi Sakit Okean Regional Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq Sazişini (SPARTECA) imzaladılar. Bu sazişə uyğun olaraq, qeyri-qarşılıqlı əsasda imtiyazlı ticarət zonası yaradıldı.

Ümumi regional səviyyədə inteqrasiya planları 1980-1990-cı illər ərəfəsində yaranıb. 1989-cu ildə Avstraliya baş nazirinin təşəbbüsü ilə ilk hökumətlərarası iqtisadi təşkilat – Asiya-Sakit Okean İqtisadi Əməkdaşlıq Forumu (APEC) yaradıldı. Hazırda APEC özündə 20 ölkəni (ABŞ, Kanada, Yaponiya, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Cənubi Koreya, Sinqapur, Malayziya, Tailand, İndoneziya, Filippin, Bruney, Çin (Syanqan daxil olmaqla), Meksika, Papua-Yeni Qvineya, Çili, Vyetnam, Peru, Rusiya) birləşdirir.

9.4.4 Cənubi Amerikada inteqrasiya prosesləri

Cənubi Amerikada inteqrasiya prosesləri tarixi və coğrafi səbəblər baxımından bir çox onilliklər ərzində əsasən sahilboyu inkişaf etmişdir. Bu onunla əlaqədardır ki, iqtisadiyyat metropoliyların ehtiyacına uyğun formalaşmış və buna görə də qitədəxili ticarətə uyğunlaşmamışdır.

1960-cı ildə azad ticarət zonasının yaradılması haqqında "Montevideo" müqaviləsi imzalandı. Bu müqaviləni *Latin Amerikasız Azad Ticarət Assosiasiyası* adını aldı və daha sonra o, 1981-ci ildə *Latin Amerikasız İnteqrasiya Assosiasiyasına* (LAİA) (Argentina, Boliviya, Braziliya, Çili, Kolumbiya, Kuba, Ekvador, Meksika, Paraqvay, Peru, Uruqvay, Venesuela) çevrildi.

Cənubi Amerikada müşahidə olunan inteqrasiya proseslərinin aktivləşməsində 1991-ci ildə Argentina, Boliviya, Paraqvay, Uruqvay tərəfindən yaradılmış *Cənubi Komusun Ümumi Bazarı* (MERCOSUR) getdikcə daha əhəmiyyətli rol oynayır. Bu qruplaşma qısa müddət ərzində real regional inteqrasiyanın əsas iştirakçılarında birinə çevrilib. Hazırda MERCOSUR Latin Amerikasının ən iri inteqrasiya olunmuş bazardır.

Qitənin digər inteqrasiya birlikləri sırasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

And Ümumi Bazarı (CAN). And Paktı da adlandırılan bu təşkilat 1988-ci ildə yaradılmışdır və ora Boliviya, Kolumbiya, Ekvador, Peru, Venesuela daxildir.

Mərkəzi Amerika Ümumi Bazarı (CACM). 1961-ci ildə yaradılan birliyə Kosta-Rika, Salvador, Qvatemala, Honduras, Nikaraqua daxildir.

Karib İctimaiyyəti və Karib Ümumi Bazarı (CARİCOM). 1973-cü ildə formalaşdırılmış bu qruplaşmaya Karib hövzəsinin 14 ingilisdilli ölkəsi (Antiqua və Barbuda, Baham adaları, Barbados, Beliz, Dominika, Qayana, Qrenada, Haiti, Yamayka, Monserrat, Sent-Kits və Nevis, Sent-Lüsiya, Sent-Vinsent və Qrenadina, Trinidad və Tobaqo, Surinam) daxildir.

9.4.5 Afrikada inteqrasiya prosesləri

Afrikada inteqrasiya prosesləri 1960-cı illərdə başlanıb. Bu qitənin ölkələri müxtəlif iqtisadi inkişaf səviyyələrinə malikdirlər, dünya səviyyəsi ilə müqayisədə isə onların inkişaf səviyyələri xeyli aşağıdır.

Prioritet ehtiyaclar baxımından *Afrika İqtisadi Birliyinin* (AfİB – mövcud regional təşkilatlar bazasında ümumi bazar) mərhələli yaradılması haqqında müqavilənin reallaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Bu barədə saziş 1994-cü ilin mayında qüvvəyə minib. AfİB-in 6 mərhələdə yaradılması planı 34 il ərzində həyata keçirilməlidir. Bununla yanaşı, AfİB-in əsas elementləri artıq mövcud olan subregional qruplaşmalar (COMESA, WAEMU/UEMOA, CEMAC və s.) olduğundan, birinci 20 ildə ilk növbədə onların inkişaf etdirilməsi, onların fəaliyyətinin koordinasiya dərəcəsinin gücləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Qərbi Afrikada *Qərbi Afrika Dövlətlərinin İqtisadi Birliyinin* (ECOWAS) fəaliyyətinin aktivləşməsi daha çox nəzərə çarpır. 1975-ci ildə yaradılmış bu qruplaşmaya 16 dövlət daxildir və o, regionda ümumi bazarın yaradılmasını qarşısına məqsəd qoyub. 1995-ci ilin iyulunda ECOWAS-ın 18-ci sammiti çərçivəsində Birlik haqqında yenilənmiş Müqavilənin (1993-cü ildə Kotonda imzalanıb) qüvvəyə mindiyi rəsmi surətdə elan olundu.

1993-cü ilin noyabrında Kampalada (Uqanda) Şərqi və Cənubi Afrika ölkələrinin İmtiyazlı Ticarət Zonasının *Şərqi və Cənubi Afrika ölkələrinin Ümumi*

Bazarına (COMESA) çevrilməsi barədə müqavilə imzalandı. 1994-cü ildə qüvvəyə minən bu müqaviləyə hazırda 20 ölkə (Anqola, Burundi, Cibuti, Eritreya, Efiopiya, Komor adaları, Konqo, Keniya, Madaqaskar, Malavi, Mavritaniya, Misir, Namibiya, Ruanda, Seyşel adaları, Sudan, Svazilend, Uqanda, Zambiya, Zimbabve) qoşulmuşdur. Onların planlarına görə, 2004-cü ilə Ümumi Bazar, 2020-ci ilə isə valyuta birliyi formalaşdırılmalıdır.

Mərkəzi Afrikada iqtisadi inteqrasiya baxımından az və ya çox dərəcədə *Mərkəzi Afrika İqtisadi və Valyuta Birliyi* (CEMAC) dinamik şəkildə inkişaf edib. Qeyd edək ki, ilk olaraq Mərkəzi Afrika Gömrük və İqtisadi Birliyi kimi yaradılan bu təşkilatın CEMAC-a çevrilməsi barədə müqavilə 1994-cü ilin martında imzalanıb və 1999-cu ildə qüvvəyə minib. Hazırda bu qruplaşmaya 6 ölkə - Kamerun, Mərkəzi Afrika Respublikası, Çad, Konqo, Ekvatorial Qvineya, Qabon daxildir.